

مناظرات امام رضا

ویژگی‌ها و روش‌ها

حسن تقی زاده (استادباز دانشگاه فردوسی مشهد)
عجله رضاداد (دانشجوی کارشناسی ارشد)

چکیده

از شیوه‌های تبیین معارف دینی در مکتب اهل بیت علیهم‌السلام، در سوابقه با اندیشه‌های مخالفان اسلام و تشیع، مناظراتها و احتجاج‌هایی بوده است که ائمه معصومین علیهم‌السلام با تربیت یا انتخاب آنان در طول تاریخ انجام داده‌اند.

در این میان، مناظرات حضرت امام رضا علیه‌السلام، به دلیل گستردگی دامنه و فضای علمی پدید آمده در عصر آن حضرت، و نیز حمایت دربار عباسی از مباحث علمی و تشکیل جلسات و دعوت از طرفین مناظره، از اهمیت بسزایی برخوردار است.

این مقاله ضمن مروری بر مناظرات امام هشتم علیه‌السلام به روش‌شناسی این مناظرات و سهم‌ترین معاونین گفت و گوها خواهد پرداخت.

تعریف مناظره

واژه «مناظره» در لغت به معنای ابا اهم نظر کردن» (فکر کردن) درباره حقیقت و ماهیت یک امر می‌باشد. همچنین به معنای

۱۹- الملیمی، میزان الاحوال، بیروت، دارالمعرفه، ۱۳۸۲ق.

۲۰- الرزازی، الخرائج و المصالح، مؤسسة الامام المهدي (اصح)، بی‌تا.

۲۱- رشید رضا، المنار، بیروت، دارالمعرفه، بی‌تا.

۲۲- الرضی، بیح الالقاء، قم، مؤسسة دارالجمهور، بی‌تا.

۲۳- التاخری، الفیوض من العصابة و النابغی، قم، الهادی، بی‌تا.

۲۴- شریف الدین، الفی و الاجتهاد، تهران، اسوه، ۱۳۱۶ق.

۲۵- الصدوق، الخصال، قم، مؤسسة النشر الاسلامی، ۱۳۷۲ش.

۲۶- صلحی جابری، تاریخ سید الشهداء، قم، مسجد مقدس حکمران، ۱۳۷۹ش.

۲۷- الطبری، تاریخ الاصل و النبوک، بیروت، دارالتراث، بی‌تا.

۲۸- الطهرسی، اخبار سوره الرجال (رجال کنی)، مشهد، دانشگاه مشهد، ۱۳۳۸ش.

۲۹- المجلسی، بحار الانوار، تهران، دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۶۳ش.

۳۰- محمد تقی، من اصول الفکر الشیخی الاسلامی، بیروت، مؤسسة الرساله، ۱۳۹۹ق.

۳۱- الموسوی، سروج الذهب، بیروت، دارالاسلامی، ۱۳۵۸ق.

۳۲- مرتضی مطهری، جاذبه و دافعه علی علیه‌السلام، قم، صدرا، بی‌تا.

۳۳- النجاشی، فهرست اسما، مصنف النیعمه الشهور، رجال النجاشی، قم، مؤسسة النشر الاسلامی، ۱۳۱۸ق.

۳۴- الرافدی، فوح التام، مصر، دار ابن خلدون، بی‌تا.

۳۵- البیاضی، تاریخ البیاضی، بیروت، الاعلی، ۱۳۱۳ق.

الاحکام فی اصول الاحکام، بیروت، دارالکتب

۱۳۰۵ق.

المحدث، شرح فیهج البلاغه، تهران، انتشارات

۱۱ بی‌تا.

اشیاء المصنوع، بیروت، دارالتاج، ۱۳۰۹ق.

الاکمال فی الخارج، ترجمه عباس خلیلی،

شرکت سهامی چاپ و انتشارات کب ایران،

تار، الاخذ السویطی، قم، شریف الرضی،

۱۱ق.

لورن، تاریخ، بیروت، المللی، ۱۳۹۱ق.

بعد، ترجمه الامام العسینی، قم، مؤسسة آل

علیهم‌السلام، ۱۳۱۵ق.

۱- العیون الکبری، بیروت، دارالفکر، ۱۳۱۴ق.

وآثری، مناقب آل اسی طالب، قم، علامه، بی‌تا.

جدالیه، الإشتیاب، بیروت، دارالکتب العلمیه،

قم،

ازدی، المکاسب، قم، مطبوعات دینی، ۱۳۶۶ش.

زی، فوح البدان، بیروت، دارالکتب العلمیه،

قم،

کی، الحساب الاثری، بیروت، دارالفکر، ۱۳۲۴ق.

ی، علی المحدث، تهران، سنا، ۱۳۷۸ش.

تزی، بیح الفسفافه، تهران، مکتب الصدر،

قم،

یان، تاریخ خطه، تهران، وزارت فرهنگ و ارشاد

۱۳۲۴ش.

؛ تاریخ خطی و سیاسی اسلام، تهران، دفتر نشر

اسلامی، ۱۳۷۹ش.

ری، الاحیاء الطوال، قم، شریف الرضی، بی‌تا.

بود.

از طرف دیگر شرایط فرهنگی و سیاسی جامعه اسلامی در عصر مأمون عباسی موجب گفت و ناست پرستی‌ها و شبهات عدیده‌ای پدید آمد و پیدایش این وضعیت، پاسخگویی و دفاع از کیان اسلام و تشیع را ایجاب می‌کرد. نگاهی به مناظرات امام هشتم علیه السلام صیانت حضرت را به دفع این شبهات نشان می‌دهد.

تعداد مناظرات، طرف‌های مناظره

و موضوعات مورد بحث امام علیه السلام هر چند قلمرو است و مسائل حقوقی را هم دربر می‌گیرد، اما صدها این مناظرات به مباحث اعتقادی شامل معارف توحیدی، نبوت، حقانیت قرآن و مسئله امامت مربوط می‌گردد.

جست‌وجو در منابعی مانند عبیدون

اخبارالرضا علیه السلام^۱، الاحتیاج^۲ و بحارالانوار^۳

۱- نسخ مسدوق، عبیدون اخبارالرضا علیه السلام ج ۱، ص ۱۲۹-۱۸۲.

۲- طبری، الاحتیاج ج ۱، ص ۱۷۱-۳۳۷.

۳- مسند سلیمان بن صالح، بحارالانوار ج ۱۰، ص ۲۹۹-۳۵۱ ج ۲۹، ص ۱۸۹-۲۱۶.

رسیده، فرضی مناسب برای فعالیت فرهنگی و علمی امام رضا علیه السلام پدید آمد. با این حال مشکلاتی نیز در برابر فعالیت‌های علمی امام در دوران امامت حضرتش وجود داشته که مهم‌ترین آن‌ها دو جریان زیر بوده است:

الف- تهاجم فرهنگی درونی و برونی

این عامل را می‌توان در جریان‌هایی نظیر پذیرش رسمی مذهب اعتزالی از سوی دربار عباسی،^۱ طریقه نوپای واقفیه در درون مذهب شیعه و نیز تضارب آراء و عقاید مکاتب مختلف فکری خارج از حوزه اسلام و نفوذ اندیشه‌های الحادی از رهگذر ترجمه آثار یگانگان خلاصه نمود.

ب- تلاش حکومت عباسی برای انزوای امامت و ولایت

انزویان بر موارد یاد شده، حکومتم عباسی با تظاهر به دین و دیانت، از یکسو ریاکارانه به مقام و منزلت اهل بیت علیهم السلام ارجح می‌نهاد و از سوی دیگر، در جهت انزوای مقام ولایت می‌کوشید. از شواهد این عدها، اجبار حضرت امام رضا علیه السلام به پذیرش ولایتمندی بود که سرانجامی جز شهادت امام علیه السلام نداشت؛ چرا که مأمون طرح و برنامه‌های سیاسی خود را در مقابله با روش حکیمانه حضرت رضا علیه السلام ناکارآمد یافته

مجبب از وضع خود در جدل دفاع می‌کند. و به سؤال‌های طرف مقابل پاسخ می‌دهد. طرف دوم گفت‌وگو را که با سؤال‌های پیاپی و منظم می‌گوشد خصم را به پذیرش قضایایی وادار کند، و آنگاه از همان قضایای اعراف شده، قیاسی ترتیب دهد که ناقص وضع

مجبب باشد، مسائل می‌گیرند.^۲

ضرورت مناظره در عصر امام هشتم علیه السلام

شناخت ضرورت مناظره در عصر حضرت امام رضا علیه السلام به درک شرایط سیاسی و فرهنگی آن برهه بستگی دارد که باید مورد ارزیابی قرار گیرد.

دوران امامت یست ساله امام علی بن موسی الرضا علیه السلام با خلافت سه نفر از زمامداران عباسی: هارون (۱۸۳-۱۹۳ق)، امین (۱۹۳-۱۹۸ق) و مأمون (۱۹۸-۲۰۳ق) همزمان بوده است.

پس از سال ۱۸۳ق که حضرت امام کاظم علیه السلام توسط هارون الرشید به شهادت

۱- همان.

۲- مسند رضا مظنر، مطلق، ترجمه علی شیرزایی، ج ۱، ص ۲۰۱.

۳- برای اطلاع بیشتر بگردید به: عبدالله الحسین، المناظرات فی الإمامة، ص ۲۲-۲۷.

۴- مظنر، مطلق، ج ۱، ص ۲۲۹.

ت یک موضوع به کار می‌رود. سخدا در تعریف اصطلاح مناظره

سند: چه متخاصمین در اثبات نظر خود در

حکمی از احکام و نسبتی از نسبت‌ها، چهار روشن کردن آنچه حق و صواب

علم مطلق نیز در قالب صیانت جدل

ت از آداب مناظره می‌پردازند. در جدل گفته‌اند:

می است که انسان به مدد آن می‌تواند توان، با استفاده از مقدمات مسلم و شده از سوی طرف، برای اثبات هر نظر دارد، دلیل اقامه کند، به گونه‌ای که غش نباشد.^۲

باید توجه داشت که مفهوم مناظره از جدل است، و جدل یکی از این است که در مناظره به کار می‌رود. چه به این تعریف، مشخص می‌شود. پیامت جدلی، حق یا باطل بودن داخلی ندارد و از این رو مناظره را به دو بخش مشروع و غیر مشروع^۳ مورد^۴

می است مناظره و جدل قائم به دو نفر که عبارت‌اند از: مسائل و مجیب.

احاطه حضرت بر آیات و اخبار و استدلال به آن دو

از استیازات معصومین علیهم السلام در مقام مناظره با مسلمانان، بهره گیری بجا و مناسب از محکمات قرآن کریم است که جای هذر و بهانه‌ای باقی نمی‌گذارد؛ زیرا محکمات آیات، مورد قبول همه فرقه‌های مسلمانان می‌باشد و اختلافی در آن نیست. نیز استاد آن بزرگواران به سنت قطعی پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله می‌باشد که عامه و خاصه، هر دو آن را پذیرفته‌اند.

نمونه این مدعا چگونگی دفاع امام از حقانیت مسئله بداه می‌باشد. امام علیه السلام در تشریح موضوع، نخست به آیاتی از قرآن کریم استدلال فرموده، و سپس به این آیه کریمه استشهد نمودند: **وَقَوْلًا عَلَيْهِمْ قَتْلًا آتَتْ بَيْتَهُمْ** (ذاریات / ۵۴). نخست از آیه شریفه چنین برمی‌آید که خداوند اراده فرموده گروهی از مردم عصیانگر و ناسپاس را از

فرزند برادرت را چگونه دیدی؟
محمد گفت: او مردی دانشمند است، در حالی که ندیدم ترد اهل علم رفت و آمد کند.

مأمون گفت: این برادرزاده تو از دودمانی است که رسول خدا صلی الله علیه و آله در میان آنها فرموده است: **إِنَّ أَبْرَارَ عِزَّتِي وَأَطْنَابِ أَرْضِي أَهْلِمِ النَّاسِ صَفَرًا أَهْلَهُمْ كَبَارًا لَا تَعْلَمُهُمْ**، قائم‌الاعلم منکم و لا یخرجونکم من باب هدی و لا یدخلونکم من باب ضلاله؛ آگاه باشید نیکان خاندان من و پاکیزگان از نسل من در کورگی از همه برده‌تر و در بزرگی از همگان داناترند، به آنان چیزی نیاموزید، زیرا از شما آگاه‌ترند، آنان شما را از راه هدایت بیرون نمی‌برند و در بیراهه وارد نمی‌سازند.

امام علیه السلام در موارد متعددی از طرف مقابل در صحنه مناظره می‌خواست تا هر سؤالی که به ذهن او خطور می‌کند مطرح نماید، و سپس تمام پرسش‌ها را به شایستگی و روشنی پاسخ می‌فرمود، حال آن‌که اکثر پرسش‌های مزبور در مدینه یعنی محل تولد و اقامت امام کمتر سابقه داشت. اما دانش سرشار خدادادی امام چنان بود که گویی همه عصر به این مسأحت اشتغال داشته

ویژگی‌های مناظرات حضرت امام رضا علیه السلام شامل در مباحث و مناظرات امام رضا علیه السلام با علمای ادیان و مذاهب مختلف می‌تواند ابعاد تازه‌ای از مناظرات آن حضرت را بر ما آشکار سازد.

آنچه در این میان اهمیت بسزایی دارد، موضوع برتر امام رضا علیه السلام و پیروزی در همه گفت‌وگوهاست که سرانجام تسلیم همه طرف‌های مناظره و در مواردی تشریف آنان به دین سنین اسلام را در پی داشت. **به کارگیری استدلال‌های عقلی در کنار بهره‌گیری از کتاب و سنت و نیز استاد به مشترکات بین ادیان مختلف به شیوه‌های عقلانی از مهم‌ترین ویژگی‌های مناظرات امام رضا علیه السلام به‌شمار می‌رود که در ادامه به بیان برخی از ویژگی‌ها و روش‌های آن می‌پردازیم:**

علم موهبتی امام
برابر گزارش علی بن جهم پس از گفت‌وگوی علمی خلیفه با حضرت امام رضا علیه السلام، مأمون برای ادای نسیان از جای برخاست، و دست محمد بن جعفر را که در آن مجلس حضور داشت گرفت و من نیز در پی آن‌ها روان شدم.

مأمون خطاب به محمد بن جعفر گفت:

گزارش پانزده مجلس مناظره را (با وارد تکراری) در دسترس محقق دهمد و نسیانگر آن است که این متناسب با موقعیت‌ها، مختصر یا گزار شده است و مأمون عباسی در محافل حضور داشته و گاه خود او گفت‌وگو پرداخته است.

از طرف‌های مناظرات حضرت علیه السلام و محورهای آن‌ها بدین قرار علمی ادیان مختلف، چالقی، حالت و هیرید اکبر در خصوصیت پیامبر صلی الله علیه و آله و توحید، و نیز عمران موضوع توحید؛
چنان‌موزی در زمینه توحید؛
بای ادیان، و نیز علی بن محمد بن ر موضوع عصمت انبیاء علیهم السلام؛
زاری مجلس گفت و گو در موضوع انبیاء و تفسیر صحیح آیات؛
بای عراق و خراسان درباره‌ی عترة و ن باامت؛
فزه محدث پیرامون حلال و حرام و مربوط به توحید؛
السکیت در موضوع نبوت و امامت.

مجلس، سحرالانوار، ج ۱۱، ص ۱۸۲ ج ۲۹، ص ۱۸۰، طبرس، الاحیاء، ج ۱۲، ص ۲۲۴.
۲- مکارم شیرازی، مناظرات تاریخی امام رضا علیه السلام با یزدان مذاهب و مکاتب دیگر، ص ۲۶۵.

پرسیدند: امروز حجت خدا بر جهانیان کیست؟

حضرت فرمود: عقل حجت است. زیرا آن کسی که نسبت به آفریدگان است؟ زیرا آن کسی که نسبت به خدای متعال صادق است به مدد عقل خداوند را شناخته، تصدیق می نماید و کسی که خداوند را تکلیب می کند نیز با وجود برخورداری از معرفت، او را تکلیب کرده است.^۲

بهره گیری از تفهیل و تشبیه امام علیه السلام در عرضه احتیاج، ابتدا با استفاده از مثال های ساده و قابل فهم، که درک آن ملموس و محسوس است، و مطلب را روشن ساخته، سپس با عرضه استدلال های عقلی و کلامی، به تفهیل و تعمیق موضوع می پردازد.

گفتارگوی صبران صابنی با امام رضا علیه السلام نمونه این مدعاست، آن گاه که از حضرتش پرسید: ای مولای من آیا چنین نیست که خداوند پیش از آفرینش موجودات، خاموش

ناتوان باشد.

همچنین امام علیه السلام از او پرسید: به چه سبب به پیامبری عیسی ایمان نیاوردید، در حالی که او معجزاتی به همراه آورد که انجام آن فراتر از قدرت بشر بود، چنان که مورگان را زنده می کرد و کور مادرزاد را شفا می داد و چرا به محمد صلی الله علیه و آله ایمان نیاوردید، در حالی که اتی و درس ناخوانده بود و خط نمی دانست، قرآن را به صبران معجزه های خارق العاده به بشر عرضه فرمود

رأس الجالوت در برابر منطلق امام علیه السلام از پاسخ ناتوان گفت و سکوت اختیار کرد.^۱ بزرگداشت نیروی خود طرف مناظره امام رضا علیه السلام در پاسخ سؤال صبران صابنی چنین فرمودند: ای صبران! در مسئله ای که طرح کردی عقل کن! زیرا این مسئله از دشوارترین مسائلی است که برای مردم مطرح می گردد و کسی که عقلش در معرض دگرگونی و رو به کاستی بوده از آگاهی لازم برخوردار نباشد آن را در زنی یابد، و البته آنان که دارای عقل و بهره مند از انصاف باشند از فهم آن ناتوان نیستند.^۲

ابیات وجهه عقلانی احکام و اهمیت تفکر این السکیت از حضرت امام رضا علیه السلام

آسمانی گذشته بیانگر آن می باشند اشاره فرموده، این سمت قطعی خداوند را یادآور شد که از نشانه های پیامبری و رسالت آن حضرت، معجزه او یعنی ارائه حجت و اقدام به عملی شگفت آور و سترگ است که دیگران از انجام آن ناتوان باشند، سپس از رأس الجالوت پرسید: آنها به چه سبب معجزات پیامبران دیگر را جز موسی بن عمران تصدیق نمی کنند؟

رأس الجالوت پاسخ داد: بر ما واجب نیست نبوت هر کس را که ادعای پیامبری کند بپذیریم، مگر آن که از نشانه های که موسی برای رسالت خویش آورده بود، برخوردار باشد.

حضرت امام رضا علیه السلام فرمود: در این صورت چگونه به نبوت پیامبرانی که پیش از موسی آمدند، ولی دریا را نشکافتند، از دل سنگ دوازده چشمه روان نساختند، دست از آستین بیرون نیاورده بید بیضا نداشتند، و عصا را به ازدها سبیل نساختند اقرار کرده اید؟

در این لحظه رأس الجالوت از عناد و انکار دست برداشت و اعتراف کرد که معجزه هر عملی است که بشر از انجام آن

۱. شیخ صدوق، ج ۱، ع ۱۱۰، ص ۱۰۱
۲. شیخ صدوق، ج ۱، ع ۱۱۰، ص ۱۰۱

و پندگاران اناجیل بر مسیح دروغ

به از زبان های مختلف در مناظره با هر یک از چهره های علمی مذاهب گوناگون، با زبان ساده و گفتار گو می پردازد. با اصلت می گوید: امام رضا علیه السلام با مردم به زبان سخن می گفت و به خدا سوگند که او بین مردم و داناترین آنان به زبان ها و ما بود.

همچنین خطاب به آن حضرت گفت: در رسول خدا من از اشراف و احاطه زبان های گوناگون در شگفتم!

فرمود: من حجت خدا بر مردم چگونه می شود خداوند حجتی بر نگارد، ولی او زبان آنان را درک نکند؟ سخن امیر مؤمنان علیه السلام را دریافته ای که به ما «فصل الخطاب» عطا شده است و بهیچ جز شناخت زبان ها نیست!

از روش های امام علیه السلام در مناظره ها م طرف مناظره با استفاده از دانسته های وی مناظره با رأس الجالوت دانشمند، نیز امام رضا علیه السلام به منظور ابیات پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله با اشاره به آنچه کتب

وجود این، مجال پرسش و بحث آزادانه را از او سلب نمود.

تاکید بر رعایت انصاف
امام رضا علیه السلام در مناظره با عمران صالحی در مواردی تذکر شدند که طرفین مناظره باید با انصاف را در پیش گیرند، تا گفت‌وگو به نمرسد و به آشکار شدن حق انجامد.
سخن حضرتش در ابتدای مناظره با عمران چنین است:

ای عمران! هر چه می‌خواهی از من بپرس، اما انصاف را فراموشه و از سخن بپره‌ده و باطل حذر کن.^۱

تکیه بر دلایل مقنن به جای استفاده از شیوه مغالطه

چنان‌که اشاره رفت سلیمان سروزی در مناظره با امام علیه السلام از طریق جعل بهره می‌گرفت بی آن‌که از روحیه انصاف‌پذیری برخوردار باشد، اما امام رضا علیه السلام در مقام

۱. مجلسی، بحار الانوار، ج ۱۱۰، ص ۳۱۳.
۲. همان، ج ۱۱۰، ص ۳۳۴.
۳. طبرسی، الاستبصار، ج ۲، ص ۱۱۸۱.
۴. بحار الانوار، ج ۱۱۰، ص ۳۳۷.
۵. طبرسی، الاستبصار، ج ۲، ص ۱۱۹۲.
۶. بحار الانوار، ج ۱۱۰، ص ۳۱۰.

صمران دیگر توانست پاسخی بدهد!
امام فرمود: بنابراین می‌توان گفت که نور است که هم تو را و هم آینه را نشان داده است، بی آن‌که تو در آینه باشی یا آینه درون تو بوده باشد، البته در توضیح این حقیقت، مثال‌های دیگری جز آنچه گفته شد وجود دارد که نادان را جای سخن گفتن درباره آن نیست و مثل برتر از آن خداوند است.^۱

اجازه پرسش و آزادی بحث

امام رضا علیه السلام در مناظره‌ای با سلیمان سروزی، ضمن گفت‌وگو درباره اراده خداوند متعال، چنان او را مجاب فرمود که سلیمان پنج بار سرگشته و حیران از جواب در ماند، خطاهای وی به اندازه‌ای بود که مأمون و حاضران را به خنده واداشت.^۲ از جمله اشتباهات سلیمان این بود که با وجود شنیدن پاسخ قانع‌کننده، پس از آن‌که بطلان ادعای او آشکار می‌گردید، سخن خود را تکرار می‌نمود. حضرت دوباره این نکته را به او تذکر دادند و نه تنها خود امام رضا علیه السلام، بلکه مأمون عباسی نیز به تناقض‌گویی او تصریح کردند؛ اما سلیمان تا پایان بحث از تناقض‌گویی دست نکشید و با استفاده از مغالطات جدلی به مطالب پیشین ادامه داد، تا آن‌جا که امام او را جاهل خطاب فرمود.^۳ با

ندیده‌ام.

پیش صمران پرسید: ممکن است مواز این آگه‌سازی که آیا خداوند درون مخلوقات جای دارد یا مخلوقات درون اویند؟

امام علیه السلام فرمود: ای صمران! خداوند برتر از آن است که می‌گویی؛ نه خداوند درون خلق است و نه خلق درون او، آری، خدا والا! از آن است. من رابطه خداوند با مخلوقات را به تو می‌آموزم و تو آن را درک خواهی نمود: هیچ حرکت و قوه‌ای نیست مگر این‌که از خداست. ای صمران! بگو هنگامی که عکس تو در آینه منعکس می‌گردد، تو در آینه‌ای یا آینه در اندرون توست؟! اگر هیچ یک درون دیگری نیست، چگونه به انعکاس روی خود در آینه استدلال می‌نمایی؟ کدام سبب موجب می‌شود تصویر خود را در آینه ببگیری؟

صمران پاسخ داد: با آن روشهایی که میان من و آینه وجود دارد.

امام رضا علیه السلام افزودند: آیا روشهایی آینه پیش از نور چشم توست که با آن آینه‌ها را مشاهده می‌کنی؟

صمران گفت: آری.
امام فرمود: آن روشهایی آینه را که پیش از روشهایی چشم می‌باشد، به ما نشان بده، و

سخنی نمی‌گفت و سپس تکلم را آغاز

رضا علیه السلام در پاسخ فرمود: سکوت منقول است که پیش از آن تعلق (صورت گرفته باشد؛ به عنوان مثال می‌شود: اجراع ساکت است و سخن وید، همه‌چنان‌که گفته نمی‌شود؛ غ یا اراده خویش به ما روشهایی؛ زیرا روشهایی فعل ارادی صادر ز آن نبوده، و چراغ هوشی افزون بر دارد. وقتی روشن شد می‌گویم: چراغ است و ما از روشهایی آن برخوردار نییم. ای صمران! با این مثال، حقیقت را درمی‌یابی.

صمران گفت: سرورم! نظر من چنین بود خداوند با آفریدن خلق (و تحول از بت به تعلق) تغییر یافته است.

مسام علیه السلام فرمود: ای صمران! این‌که دین خداوند به نحوی تغییر پیدا کند؛ از آنچه خارج از ذات اوست متأثر شود

حول باید، امری محال است. ای صمران! بی‌پنداری که آتش از ذات خود دگرگونی پذیرد؟ یا بی‌پنداری که گرما خود را

سوزاند؟ یا دیده‌ای که پسته‌های در صحن بت، دیدگان خود را پسته باشد؟
صمران گفت: نه، چنان نپنداشته و

یکی از زندیقان که منکر مبدأ و معاد بود.

فرمود:

اگر مطلب چنان باشد که شما می‌گویید (خدا و قیامت حقیقت نداشته باشد)، ما و شما هنگام مرگ یکسان خواهیم بود؛ زیرا شما هنگام مرگ و صلابت در کار نبوده و همه سزاک، جزاب و صلابت در کار نبوده و همه انسان‌ها یکسان خواهند بود؛ ولی اگر امر بدین عنوان باشد که ما می‌گوییم (که برای جهان مبدأ و معاد، و برای انسان‌ها مسئولیت‌ها و تکالیفی مقرر و بعد از مرگ، نظام جزا و کیفری برقرار باشد)، فرجام ما خدایم برستان با کافران تفاوت بسیار دارد؛ یعنی مرگ، سرآغاز آسایش مؤمنان و رنج کافران است.^۱

بیان اصول و معیارهای کلی و عقلانی

امام علیه السلام در مناظره‌ای با صمران صابئی در مقام تبیین مسئله توحید به اصول و قضایای کلی اشاره فرموده است که می‌توانند پاسخی برای شبهات و سئوالات متعددی باشند. به منظور رعایت به این قواعد و

کرده فرمود: وقت نماز است.

صمران از بیم آن که مبدا مناظره بین او و امام از سر گرفته نشود، اظهار داشت: مولای من! رشته گفت‌وگو را قطع مکن، زیرا قلب من با تو سازگار است.

امام علیه السلام به او روده فرمود که مناظره را بی خواهد گرفت. آن‌گاه از جای برخاست و نماز را اقامه کرد.^۱

احترام و تکریم متقابل

در اثنای گفت‌وگوی امام علیه السلام با صمران صابئی، ناگهانه اسلام را پذیرفت و آن حضرت در پایان مجلس صمران را فرا خواند، و به هنگام ورود وی محترمانه از او استقبال کرد، سپس به او چند جامه و ده هزار درهم عطا فرمود.^۲

صمران نیز با آن که از فیلسوفان بزرگ عصر خویش به‌شمار می‌رفت، در برابر امام رضا علیه السلام فروتن بود و آن بزرگوار با تعابیری چون «سیدی» و «مولای» خطاب می‌کرد^۳ و بسا که این تواضع و فروتنی در برابر شایسته‌ای چون امام علیه السلام زمینه‌ساز هدایت و بصیرت او گردید.

استفاده از شیوه جدول برای ارشاد و هدایت به عنوان نمونه امام رضا علیه السلام خطاب به

آفریده، همگی اراده خداوند است، و تجسم اراده خدا که همان مخلوق است زنده می‌شود، می‌تیزد راه می‌رود، می‌آشامد، زناشویی می‌کند، لذت می‌برد، ستم می‌کند، کار زشت می‌کند و کافر و مشرک می‌شود؛ در این جا سلیمان بار دیگر مدهای خود را تغییر داد و عرض کرد: اراده مانند شنیدن، و دیدن و دانستن؛ یعنی یک صفت است. آری بدین ترتیب سلیمان آن‌گاه که از اراده پاسخ در مانده شد، با تغییر دیدگاه خود از اراده حضرت حق به عنوان «صفت» و نه «فعل الهی» یاد کرد، و امام علیه السلام نیز متقابلاً مناظره را به روش دیگری - غیر از روش نخستین - تعقیب فرمود. این امر نشان می‌دهد که مسئله یاد شده تا چه حد از نظر امام علیه السلام روشن و مدلل بوده که به شیوه‌های گوناگون بزرگان خود را برای رقیب اقامه فرموده است.^۳

دربین عقلی برای اجزای فزاینده

در مناظره با صمران صابئی، هنگامی که زمان نماز فرا رسید، امام علیه السلام رو به مأمون

۱. صمران عمرو در قرن دوم هجری می‌زیست، و نوشته سوره تسبیح به او است.
۲. مجلسی: بحواله ابواب ج ۱۰، ص ۳۳۳-۳۳۸.

وی، به جای تکیه بر مغالطات دلائل محکم بهره نمی‌جست و با بحث از راه‌های مختلف، در عین اشتغال رقیب در طریق مناظره، وی را به پذیرش سخنان خود الزام می‌داد. این مناظره که پیرامون اراده خداوند است، باقی‌مانده از طرف بررسید؛ سلیمان را به بن بگر آبا اراده فعل است یا دیگر؟
رضی کرد: آری، اراده فعل است.
امام علیه السلام فرمود: پس اراده حادث است؛ مال همه حادث‌اند.
لیمان که خود را در تنگنا می‌دید، دیگر ت: اراده فعل نیست.
ام علیه السلام افزود: در این صورت باید گفت؛ هریت دیگری جز خدا با او همراه است!
لیمان باز پاسخ داد: اراده همان انشاء و است.
امام علیه السلام فرمود: این سخنی که می‌گویی؛ سخن ضرر و بی‌بروان اوست که شما و ت آن را زشت و ناروا شمرده‌اید، گفتار و این است که هر آنچه خداوند عزوجل سمان و زمین و خشکی و دریا، از سنگ و ی و سیمون و انسان و هر جنبه دیگر

۱- همان، ج ۱۰، ص ۳۱۳

۲- همان، ج ۱۰، ص ۳۱۸

۳- همان، ج ۱۰، ص ۳۱۵

۴- طبرسی: الاصحاح، ج ۲، ص ۱۷۱

اما خداوند یگانه، از ازل بی همتا بوده، موجودی است که همراه او هیچ چیزی نبوده است، بی آن که حدود و اعراض به ساخت او راه یافته باشد و همواره چنین است. او سپس مخلوقات را به شکل بی سابقه ابداع و با اعراض مختلف و حدود گوناگون آفرید. این آفرینش بدیع را نه در ظرف چیزی برپا داشت، و نه درون چیزی که مخلوق او باشد محدود ساخت، نه با چیزی برابر ساخت و نه با چیزی مشابه قرار داد.

سپس خداوند سبحان مخلوقات را بسیار متنوع آفرید: خالص، غیر خالص، و مختلف، دارای همسازی و وحدت، و دارای رنگ‌ها، مزه‌ها و طعم‌ها و نظائر آن. این آفرینش نه به دلیل نیاز خداوندی به مخلوق بود و نه برای کسب مرتبه‌ای که خداوند به منظور دست یافتن به آن، محتاج خلقت کائنات باشد، همچنان که در جریان خلقت، ذات مقدسش نه افزایشی داشت و نه کاهش، ای صمران! آنچه را گفتیم تعقل کردی؟

صمران گفت: بلی به خدا سوگند، سرورم!

۱- ستمند نفس جمفوی، «تفسیری بر احتجاج اسام علی بن موسی الرضا علیه السلام با صمران صابری»، مجموعه آثار دوسین کنگر، جهانی حضرت رضاع علیه السلام، ص ۵۷۲-۵۷۶

بالذات و بی نیاز از غیر نیافریده، و از این وابستگی مخلوقات به یکدیگر، اراده نموده که مردم را سوی خود دلالت و وجود خود را اثبات نماید.

۷- تنها خداوند تبارک و تعالی فرد، بی همتا و بی نیاز از آن است که به غیر خود متکی بوده، مورد یاری قرار گیرد.

۸- خطاها و اشتباهات مردم در موارد یاد شده، سرچشم شده است که صفات خداوندی را با صفات خود مقایسه نمایند، مردم نمی دانند که این مقایسه‌ها به دوری از حق و حقیقت می انجامد گویی می خواهند تاریکی را به وسیله تاریکی روشن سازند! و به همین جهت گویی که بخوانند از فهم و یقین محروم مانند!

نظم منطقی مباحث و سامانه علمی آن
امام هشتم علیه السلام در پاسخ به اولین پرسش صمران صابری درباره خداوند و آفریده‌ها، با تکیه بر سیر منطقی مباحث، سخن را به گونه‌ای تنظیم فرموده که هرگونه ابهامی را در این زمینه برطرف می‌سازد و طرف مقابل، حقیقت را به‌طور کامل درمی‌یابد.

اسام علیه السلام در پاسخ او که از نخستین موجود، پرسیده بود فرمود:
سؤال کردی، اینکه پاسخ آن را در صابا

نمی‌ورزیدند، اما بدان جهت که از این مباحث موجدات حیرت‌راست و جو کرده به اضطراب افتاده و گرفتار شده‌اند و خداوند هر کس را بخواهد به صراط مستقیم هدایت می‌کند!

اصول کلی که از این مناظره قابل استفاده است عبارت‌اند از:
۱- خداوند تعالی قائم به ذات خویش است؛ یعنی وجود اقدس ربوبی موجود بدانه است که در تمام خود کمترین نیازی به علت و سبب دیگری ندارد.

۲- هرگونه حد و اندازه‌ای از ذات اقدس الهی به دور است.
۳- خداوند تعالی چنین خواسته است که مخلوقات دارای تقدیر و تحدید باشند.
۴- خداوند سبحان هم خالق است و هم مقدر؛ زیرا مخلوقات دارای اندازه و قانونه بوده و همه کاینات با اندازه دقیق و قانونمند ایجاد شده‌اند.

۵- خداوند تعالی چنین مقرر فرموده است که تقدیر و مقدر هر یک به وسیله دیگری درک شود و نیز هر یک به ذات خود قابل درک بوده باشد.
۶- خداوند سبحان هیچ موجودی را قائم

سوره، بخشی از کلام آن گرامی را ذیلآباز نگرییم:

«ایمان که خداوند بی همتا که خود قائم به خویش و فراتر از سرز تقدیر اندازه‌گیری) و فوق تحدید می‌باشد، مخلوقات را بر مبنای حدود و تقدیر (اندازه قانون) آفرید. آنچه خداوند آفریده دو حقیقت است: تقدیر و مقدر، و خداوند بین مقرر فرموده که هر یک با ذات خود بل درک بوده باشد. خداوند سبحان هیچ چیزی را منفرد و قائم بنفس و بی نیاز از بر نیافریده است. او از این وابستگی مخلوقات به یکدیگر اراده فرموده است که مردم را سوی خود دلالت و وجود خود را اثبات نماید. خداوند تبارک و تعالی فرد و همستاست و ذات دیگری وجود ندارد که مورد حق را برپا داشته، او رباری نموده و پدیدار باشد. این آفریدگانند که به آذن و حیت الهی بعضی توسط برخی دیگر پهلاری می‌شوند، البته جز این نیست که دم در این مسائل گمراه و متحیر گشته، به سبب ظلمت، از ظلمت خلاص و نجات یابند! خداوند عزوجل را با صفات او و مخلوقات را نیز با صفات و ویژگی‌های آنان می‌بیند، به عقیده‌ای که بر مبنای هم و یقین باشد تا بل آمده اختلاف

۱- منطقی، مدارالانوار، ج ۱۰، ص ۳۱۶

بازخوانی مناظرات امام هفتم علیه السلام و نیاز عصر ما
با عایت به نکه های پیش گفته، تفویض علمی حضرت اسام رضا علیهم السلام در همه مناظرات چندین چشمگیر بوده است که مخاطبان در برابر کمالات معنوی و مقام علمی شامخ حضرتش ناگزیر، سر تسلیم فرود آورده و آن بزرگوار نیز همانند دیگر امامان پیش از خود با سعه صدر استفاده از اصول عقلانی و مستقنی به دفاع از دین و مذهب پرداختند.

این امر خود موجب شهرت علمی امام علیه السلام و اطلاع مسلمانان از احاطه او بر همه مسائل گردیده و در نتیجه، سبب تبلیغ اسلام و ترویج مذهب تشیع شد، آن هم در زمانه ای که باورهای دینی از هر سو مورد هجوم قرار داشت.

به درستی می توان ادعا نمود که بیانات امام علیه السلام در عرصه این مناظرات، از دو جنبه روش و محتوا، نه فقط در آن مقطع تاریخی که در همه روزگاران می تواند پاسخگویی شبهاست در موضوعات مختلف دین باشد. استقبال اهل بیت علیهم السلام از محافل مناظره

۱- مجلس، مدارالانوار، ج ۱۱، ص ۳۰۳-۳۰۴.
۲- طبرسی، الاحیاج، ج ۲، ص ۱۷۲.

عمران نیز هفتاد نفر را که با او به کوه طبر آمده بر اثر ضایقه مرده بودند زنده ساختند؛ تو هرگز نمی توانی این حقایق را انکار کنی؛ زیرا تورات، انجیل، زبور و قرآن از آن حکایت دارند، و در این فرض باید همه آنان را خدای خویش بدانیم! علیه السلام
جالبی که از پاسخ عاجز مانده بود، ناگزیر تسلیم شد و گفت: «القول قولك ولا اله الا الله!»

صمیم و کوتاه

در مناظره های دیگر میان آن حضرت و یکی از زندقه بان، آن سرور از اسام علیهم السلام درخواست کرد تا خداوند را برایش وصف کند.
امام علیه السلام فرمود: خداوند قابل تعریف و تحدید نیست.

برسید: چرا؟

فرمود: زیرا هر محدودی به حدی منتهی می شود، و هرگاه احتمال تحدید وجود داشته باشد، احتمال زیادت نیز زود، و نیز صورت احتمال زیادت، احتمال نقصان هم وجود دارد، حال آن که خداوند نه محدود به زمان و مکان است، و نه نقصان و تجزیه در او راه دارد، و نه با وهم و گمان می توان او را درک نمود و تصور کرد.

۱- مجلس، مدارالانوار، ج ۱۱، ص ۳۰۳-۳۰۴.
۲- طبرسی، الاحیاج، ج ۲، ص ۱۷۲.

جالبی که در حضور علمای ادیان مختلف صورت گرفت از وی پرسید: آیا نمی پذیری که همین مردگان را به اذن خداوند معال زنده می کرد؟

جالبی گفت: آری، آن را انکار می کنم؛ زیرا آن کسی که مردگان را زنده کند و کور مادرزاد و بیمار مبتلا به برص را شفا دهد، او پروردگار من و شایسته عبودیت است.

در این حال امام علیه السلام ضمن بیان معجزاتی از دیگر پیامبران، نمونه هایی از معجزات پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله و سلم از قبیل: احیای مردگان و شفای بعضی از بیماری های علاج ناپذیر به دست آن گرامی را برشمرد و افزود: آیا وجود این، ما هرگز پیامبران را رباب خود نمی دانیم؛ زیرا اگر به سبب این گونه معجزات، عیسی را خدای خود پندارند، باید وسیع و «حزقیله» را (که در تورات نام آنان یاد شده است) از آن روی که آنان نیز مردگان را زنده می کردند، به عنوان معبود خویش بگزینند؛ همچنین ابراهیم خلیل را «جهان آفرین» بدانند، چرا که او نیز پرندگان را بزرگفته و سر بریزد و اجزای آنان را بر کوه های اطراف خود قرا داد، سپس آن ها را فرا خواند و همگی زنده شدند! موسی بن

۱- مجلس، مدارالانوار، ج ۱۱، ص ۳۱۰ و ۳۱۱.

سین افزود: پندان ای صمران! اگر به ن خداوند سبحان، می خواست آنچه را آفریده از روی نیاز خلق کند، در این رت باید تنها چیزی را می آفرید، که به به آن برای رفع نیازش سد بگیرد. در صورت نیز شایسته بود که خداوند بین برابر مخلوقی را که آفریده است آورد؛ زیرا هر اندازه موجودی از کمکی بر خوردار باشد، نیرو مختصر می گردد.

ای صمران! احتیاج برای خداوند قابل بر نیست؛ زیرا اگر بپذیرد آوردن مخلوقات بطور رفع احتیاج صورت گیرد، هر یک از ما به توبه خود سبب مطرح شدن باجی دیگر خواهد بود. بدین جهت ت که می گوئیم: خداوند تعال مخلوقات را در مخلوقات پدیدار ساخته است تا از به برخی از آنها به جانب بعضی دیگر بل گردد. و گوییم از مخلوقات را بر گروه بر ترجیح داده، بی آن که نیازمند آنچه برتر به باشد، یا با آنچه که فراتر ساخته، صورت ورزد. آری، او بدین ترتیب عودات را آفریده است!

الزام طرف مقابل به پذیرش اشعیه خود حضرت امام رضا علیه السلام در مناظره خود با

حضرت ثامن الائمه علیه السلام، توان دفع شبهات و پاسخگویی به نیاز حقیقت‌جویان را ارتقا بخشید.

منابع و مآخذ

- ۱- جمفری، محمد تقی، تفسیری بر اصحاح امام علی بن موسی الرضا علیه السلام با عنوان صابا، نجف و آثار دوسین، مکتبه حضرت رضا علیه السلام، مکتبه جهانی حضرت رضا علیه السلام، مشهد، ۱۳۶۶.
- ۲- الحسن، عبد الله، المسائل فی الاحكام، قم، انوار الهدی، ۱۳۱۵.
- ۳- دهخدا، علی اکبر، لغتنامه دهخدا، چاپ دوم: تهران، مؤسسه چاپ و انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۷۷.
- ۴- صدوق، سحمت‌بن علی بن سائره، صیون اخبار الرضا علیه السلام، بیروت، مؤسسه الاعلمی للمطبوعات، ۱۴۰۲.
- ۵- اللطیفی، احمد بن علی، الاصحاح، نجف، دارالاسلام، ۱۹۶۶.
- ۶- الکلبی، محمد بن یعقوب، الکافی، چاپ سوم: تهران، دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۸۸.
- ۷- مجلسی، محمد باقر، بحار الانوار، تهران، دارالکتب الاسلامیه.
- ۸- مظفر، محمد رضا، صیون، ترجمه علی شیروانی، چاپ ششم، قم، دارالاسلام، ۱۳۷۶.
- ۹- مکارم شیرازی، ناصر، استشارات تاریخی امام رضا علیه السلام با عنوان سلام و مکاتیب دیگر، مجموعه آثار دوسین، مکتبه حضرت رضا علیه السلام، مکتبه جهانی امام رضا علیه السلام، ۱۳۶۶.

درسی شناخته شده و با شیوه‌ای صحیح و کارآمد به کار گرفته شوند می‌توانند مفید و مؤثر واقع گردد؛ زیرا نه معارف عقلی، زمان می‌شناسند و نه متون دین فرسوده کرده و نه تفسیر معصومانه قرآن از طراوت و تازگی می‌افتد.

۶- بهره‌گیری از جمله، فرج بر احاطه مناظره‌گر بر مقدمات پذیرفته شده از سوی طرف مقابل می‌باشد. این بدان معناست که باید در هر زمان مباحثی و پیشترض‌هایی را که فرهنگ‌های بیگانه در برابر آن‌ها سر تسلیم فرود می‌آورند، شناخت و به کار گرفت.

۷- محتوای مناظرات حضرت به‌طور عمده مباحث اصولی و سرنوشت‌ساز دین چون توحید و عصمت است. از این‌رو، باید پایه‌های اعتقادی را مستحکم نمود و از طرح موضوعات بیهود فاصله گرفت.

۸- فرهنگ و ادب مناظره و از آن جمله مناعت، استواری، شکیبایی و تحمل را باید از آن بزرگوار فرا گرفت. شکوه معنوی امام، خلوص نیت، توجه دائم به آستان ربوبی و نیز تعلیل موقف مناظره به هنگام فرارسیدن وقت نماز، درس آموز همگان است.

فرجهام سخن آن که، ائمه‌پیشوران و خردورزان می‌توانند با واکاوی مبانی، اصول و نسب روش‌شناسی آموزه‌های معصومین علیهم السلام، به‌ویژه عالم اهل بیت

۲- مجلس مناظره میدان مبارزای است که پیروزی در آن به توانمندی و بصامت علمی محتاج است و مدعیان بی‌مایه و ناتوان، در این عرصه قافیه را می‌بازند. آن‌که به رقیب خود نمی‌گردد: «سئل عما یفتی» باید به فراخور همه پرسش‌ها، پاسخ‌هایی در خور آماده سازد. البته حضور سردان تهیست در میدان مناظره به سود مکتب و مذمت، فرجهام نخواهد یافت.

۳- تنها در میدان مبارزه فرهنگی نمی‌توان و نباید به دفاع مطلق بسنده نمود و هجوم بر انکار بیگانه در مواردی، ضرورت توفیق‌یابی است. تنوع در استدلال و همراه‌سازی دلیل عقل و نقل از آموزه‌های این مناظرات است؛ چنان‌که امام هشتم علیه السلام نیز در مواجهه با رقیبان و طرح پرسش‌هایی، آنان را به چالش کشاید.

۴- سخن‌گفتن امام به زبان‌ها و لهجه‌های مختلف، افزون بر دلالت بر علم آن حضرت، از تأثیرگذاری و توفیق در امر مناظره حکایت دارد و لزوم مجهز شدن به زبان اقوام و ملل در امر تبلیغ دین و دفع شبهات را نتیجه می‌دهد.

۵- شبهات عصر امام هنوز از رونق نیفتاده و در هر زمان با اندکی تغییر در رنگ و قافیه رخ می‌نماید. از این‌رو، اگر همان پاسخ‌ها به

نگر تأیید نباید اندیشه و بحث‌های آزاد و بنیاد به استدلال‌پذیر بودن مبانی اعتقادی بلام است.

از این‌رو، با رعایت به نیاز عصر حاضر در همت پاسخگویی به شبهات، بازخوانی نظرات امام رضا علیه السلام ما را به موارد ذیل بنمون می‌سازد:

۱- تولید علم در گرو تضارب آراء و ایسه اندیشه‌هاست: تشکیل کرسی‌های و مناظره و گفت‌وگوهای هدایت‌شده جب‌باندگی معارف اسلامی می‌گردد. حتی مناظرات نورشازی که در قالب لاگ‌های اینترنتی و تالارهای گفت‌وگوئی وب‌سایت‌هایی که بدین منظور طراحی نه‌اند می‌توانند روش‌های پیشوایان دین را بوجه خود قرار داده، تلاش‌های نافرجام یان‌های نگری در جهت ایجاد شبهات را سخ‌گیرند، چراکه تضارب آرای فکری با بزه جریان‌های نگری در جهت ایجاد جهات را پاسخ‌گیرند، چراکه تضارب آرای ری، با شیوه گفت‌وگو و تعامل و فرایخ از سرگونه غسوغاسالاری، اسروزه نیز از بترین شیوه‌های تبلیغ به‌شمار می‌رود و ن اساسی در تولید علم، نظر به‌سازی و ندیشی ایفا نموده، ابرهای تیره را از پیش ی خورشید حقیقت‌کار می‌زند.

مشکوٰة

فصلنامه علمی - ترویجی / شماره ۹۲، بهار ۱۳۸۶

فصلنامه علمی - ترویجی مشکوٰة برای نشر علوم اسلامی و معارف اهل بیت علیهم السلام در دو گرایش «قرآن و حدیث» و «تاریخ و فرهنگ اسلامی» از سوی بنیاد پژوهشهای اسلامی منتشر می‌شود.

📄 صفحات مشکوٰة به روی نویسندگان، پژوهشگران و مترجمان باز است.

📄 آراء و دیدگاه‌های مطرح شده در این فصلنامه لزوماً بیانگر رأی و دیدگاه مجله نیست.

📄 اصل مقاله با خطی خوانا به همراه چکیده‌ای چند سطری ارسال شود.

📄 مقاله نباید قبلاً در نشریه‌ای چاپ یا هم‌زمان برای چند نشریه ارسال شده باشد.

📄 مقاله‌های ترجمه شده با متن اصلی همراه باشد.

📄 دفتر مجله در ویرایش مقاله‌ها آزاد است.

✉ نشانی مجله: مشهد - حرم مطهر - دوربرگردان پست طبرسی، صندوق پستی ۹۱۷۳۵-۳۶۶، دفتر مجله مشکوٰة، تلفن ۰۱۰-۲۲۳۲۵۰۱، دورنگار ۲۲۳۰۰۰۵

پیام‌نگار E-mail: info@islamic-rt.ir

علاقه‌مندان مشکوٰة می‌توانند بهای اشتراک مجله را به شماره حساب جاری سپهو شماره (۰۱۰۱۰۴۸۹۹۰۰۶) بانک صادرات شعبه میدان طبرسی کد ۲۹۰ واريز کنند و برگه بانکی را همواره نشانی پستی خود به دفتر مجله بفرستند.

شمارگان ۱۵۰۰ نسخه

بهای هر شماره ۲۰۰۰ ریال

بهای اشتراک سالانه ۱۶۰۰۰ ریال

ساحب امتیاز

بنیاد پژوهشهای اسلامی آستان قدس رضوی

مدیر مسئول

دکتر محمدمهدی رکنی یزدی

شورای نویسندگان

محمد واعظزاده خراسانی

استاد دانشکده الهیات و معارف اسلامی دانشگاه فردوس مشهد

دکتر محمدمهدی رکنی یزدی

استاد دانشکده الهیات و علوم انسانی دانشگاه فردوس مشهد

دکتر علیمحمد بوادران فیعی

استادیار دانشکده علوم تربیتی دانشگاه فردوس مشهد

دکتر محمدهادی عبدخدایی

استادیار دانشکده الهیات و معارف اسلامی دانشگاه فردوس مشهد

دکتر محمود روحانی

استاد دانشگاه علوم پزشکی مشهد

دکتر مهدی جلیلی

استاد دانشکده الهیات و معارف اسلامی دانشگاه فردوس مشهد

علی اکبر الهی خراسانی

مدیر عامل بنیاد پژوهشهای اسلامی

مدیر داخلی: محمد حسین صادق پور

ویراستار: محمد رضاتجفی

حروفنگاری و آرایش صفحات: علی برهانی - واحد حروفنگاری

طرح جلد: سید مسعود فرهنگ - ابراهیم بصری

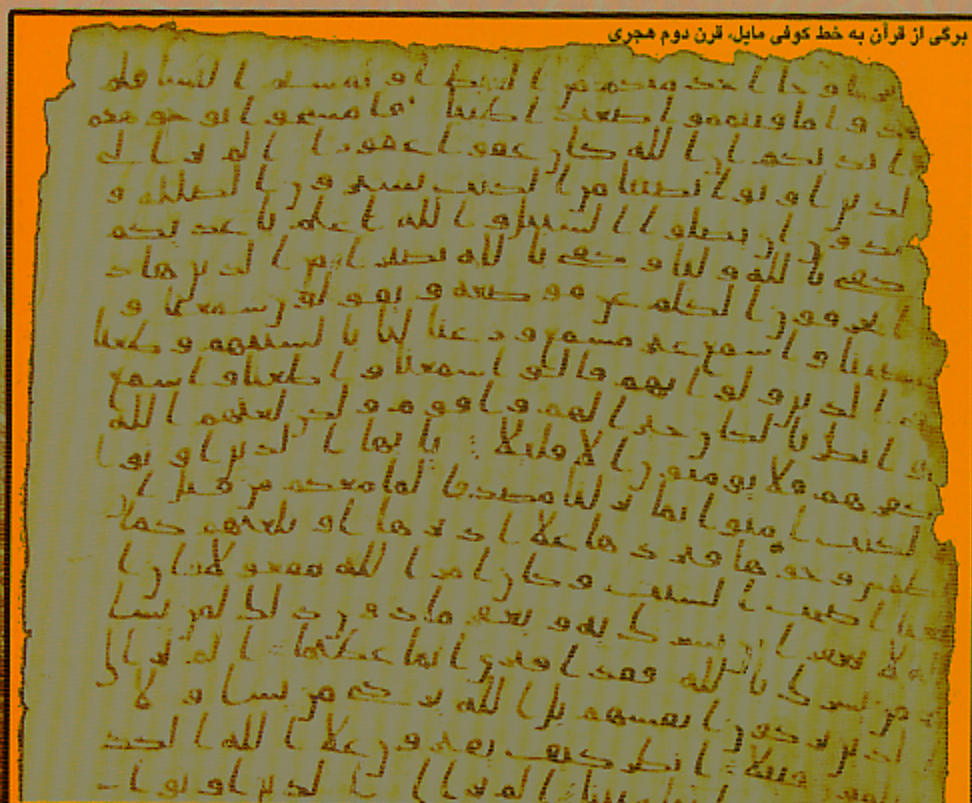
چاپ و صحافی: مؤسسه چاپ و انتشارات آستان قدس رضوی

مشکر

ISSN 1683-8033

نشریه علمی - ترویجی « بنیاد پژوهش‌های اسلامی آستان قدس رضوی »
شماره ۹۴ / بهار ۱۳۸۶ / صفحه ۱۲۴

برگی از قرآن به خط کوفی مایل، قرن دوم هجری

- امکان فهم قرآن ● اسریرین الامرین در آیات و روایات ● تجلی علم و حکمت الهی در متن قرآن از دیدگاه علامه طباطبائی ● بررسی رابطه یهود با پیامبر ﷺ از نگاه تفسیر کشف الاسرار ● فتوحات پس از پیامبر ﷺ، زمینه‌ها و پیامدها ● مناظرات امام رضا علیه السلام، ویژگی‌ها و روش‌ها ● دایرة المعارف آستان قدس ● برگزیده‌ی مجله مشکوة و سفر همد